

Надія ЗАРІЧНА,
Наталія ТАРАСОВА,
учителі
Старокостянтинівського ліцею
Хмельницької обл.

ДВІ «КАТЕРИНИ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Урок у 9 класі

Мета: розкрити ідейний зміст поеми «Катерина» та однойменної картини, спонукати учнів до роздумів над долею дівчини-покритки, над долею України; навчати школярів за допомогою живописних полотен формувати уявлення про побут, персонажів твору, визначати зв'язки між текстом та ілюстраціями; розвивати усну мовленнєву культуру та асоціативно-образне мислення учнів; виховувати доброту, повагу і співчуття до знедолених.

Тип уроку: урок засвоєння нового матеріалу.

Обладнання: репродукція картини Т.Шевченка «Катерина», асоціативна схема «Жінка у творах Шевченка», опорна схема «Символіка картини «Катерина»».

Методи, прийоми і форми роботи: усне малювання, складання асоціативної та опорної схем, «Сенкан», «Мікрофон».

Випереджувальні завдання: «літературознавцям» – проаналізувати поему «Катерина»; «художникам» – намалювати головну героїню поеми Шевченка; «мистецтвознавцям» – схарактеризувати картину «Катерина»; «акторам» – підготувати інсценізацію уривка поеми «Катерина» (від слів «Сидить батько кінець стола...» до слів «Молись Богу та йди собі – мені легше буде»).

Міжпредметні зв'язки: образотворче мистецтво.

Епіграф: Такого полум'яного культу материнства, такого апофеозу жіночого кохання і жіночої муки не знайти, мабуть, у жодного з поетів світу. Нещасний в особистому житті, Т.Г.Шевченко найвищу і найчистішу красу світу бачив у жінці, у матері...

М.Рильський

Перебіг уроку

I. Повідомлення теми й мети уроку.

II. Уведення в тему уроку.

Звучить мелодія української народної пісні

«Ніч яка місячна...»

Учитель. Кожна дівчина мріє про щасливе кохання, шлюб і сім'ю. Але доля в усіх складається по-різному.

Тарас Шевченко багато уваги приділяв жіночій темі, створюючи прекрасні образи дівчат, молодиць, які чарують нас, зворушують, захоплюють. Найбільшої сили поетичного генія досягнув він у змалюванні образів жінок-матерів.

У такому частому звертанні до теми, у шанобливому ставленні та обожнюванні жінки-матері письменник відтворив національні особливості душі українського народу, його ментальність. З прадавніх часів наші предки сповідували культ Матері-Землі: жінку боготворили, а наругу над нею вважали вели-

ким гріхом. Свідчення цього знаходимо в обрядово-календарних дійствах і народних піснях, легендах, переказах. Саме на фольклорному ґрунті формувалися поетичні смаки Т.Шевченка, свідомість його вбирала відлуння вікової культури. Тож цілком природно, що митець глибоко осмислив і в найтонших нюансах відтворив жіночу долю в «Кобзарі».

III. Опрацювання нового матеріалу.

Складання асоціативної схеми.

Асоціативна схема «Жінка у творах Шевченка»

Учитель. Для письменника жіноча неволя була не просто однією з тем творчості, а згустком крові, що запікся в його серці. І дівчина-покритка, і найми́чка, і вдова, і мати, що народила кріпака, – це уособлення жінок-українок, які в поезії Кобзаря злилися у величний багатостраждальний образ України-матері. Жіноча доля в Шевченкових творах завжди трагічна, бо такою вона була в жінок, яких здебільшого поет зустрічав у житті. Це і рідна ненька, яку передчасно «у могилу нужда та праця положила», це його сестри Катря, Ярина та Марія, оті «голубки молодії», в яких «у наймах коси побіліли», це його трепетна юначка любов Оксана Коваленко.

«Літературознавці». Аналіз поеми «Катерина».

• Назвіть образи-персонажі поеми. (*Катерина, її батьки, офіцер.*)

• Якою зображує письменник Катерину на початку твору? (*Покохавши москаля, Катерина і в гадиці не мала, що він може її зрадити.*)

*Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.*

Вона кинулася у вир свого почуття пристрасно, не думаючи про наслідки:

*Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.*

Занадто довірившись чужій людині, дівчина потратила у пастку зради. Життя її ускладнилося після народження сина. Надій на повернення «москалика» стало менше.)

• Як поставилися батьки до доньчиного вчинку? (*Батьки Катерини – прості селяни – жили за законами споконвічної народної моралі. У них дуже розвинене почуття честі, людської гідності, вони настільки шанують звичай, які*

панують у їхньому середовищі, що тяжко переживають людський поговор, не можуть змиритися з ганьбою дочки. Це – головна причина, що змусила їх розлучитися з єдиною дитиною. Можливо, те рішення було помилковим. У поезії є навіть, що вигнання Катерини не принесло полегшення батькам, скоріше навпаки, адже вони прирекли себе на самотню старість, тож, згорьовані, поволи згасали.

Можливо, поки говорила мати, Катерина ще мала крихітку надії: а раптом батько пожаліє її, дозволить залишитись удома. Але він сказав ті три слова так, що дівчина зрозуміла: вороття не буде.)

«Актори». Інсценізація уривка поеми «Катерина».

• Як склалося життя дівчини, коли її покинув москаль? (Ми бачимо Катерину вкрай виснаженою, упослідженою: вона змушена просити милостиню, поневіряється в чужих краях.)

• Як відбулася зустріч Катерини з Іваном? (Коли дівчина зустрічає «свого Івана», то хапається за стремени і мало не на колінах благає москаля, щоб узяв її з собою, признав дитя:

*Осьде воно, подивися!
Де ж ти? Заховався?
Утік!.. нема!.. Сина, сина
Батько одцурався!
Боже ти мій!..)*

• Чим розраховалася дівчина за своє кохання? (Так улаштований світ, що за все в житті доводиться платити: і за вчинене добро, і за скоєний гріх. Катерина за хвилину облудного щастя поплатилася зруйнованими долями батьків, сина і власним життям.

На межі божевілля вона лишає сина на дорозі й, усвідомлюючи свою безвихідь, чинить самогубство.

*Виростає же на сміх людям! –
На шлях положила. –
Оставайся шукать батька,
А я вже шукала...)*

Учитель. Образ Катерини символізує долю України – ошуканої та збечеченої «москалями». Він має глибинний національний підтекст. Трагедія героїні – це трагедія країни, виродження й загибель її старосвітської духовності та споконвічної моралі. Можна говорити і про символічність імені: Катерина з грецької – чиста, непорочна, свята, у святцях – великомучениця; саме такою і стала Україна в московській неволі.

Проблемне запитання.

[?] Чи можна виправдати:

- кохання Катерини;
- звичай покриття дівчат, які народили дитину безбатченка;

- рішення батьків;

- людей, які не пускали до хати матер з дитиною;

- самогубство головної героїні?

Усне малювання. Якою ви уявляєте Катерину? Намалуйте її словесний портрет. Які деталі та кольори використаєте?

«Художники». Демонстрація й обговорення учнівських робіт.

Учитель. Катерина. В уяві одразу ж постає овіяний смутком образ дівчини в латаній свитині, «на плечах торбина, в руці ціпок» – це з поеми, і та-

кий же романтичний, чутливий, дещо прикрашений – з картини.

«Мистецтвознавці». Характеристика картини «Катерина».

• Якою зображено Катерину на полотні? (Це красуня-селянка у святковому вбранні, яка виступає з грацією, гідною подиву та захоплення. Художник зобразив її з великим тактом і делікатністю, миловидною і привабливою. У цьому відчувається тепле, співчутливе ставлення митця до своєї героїні.

Дівчина стоїть до нас обличчям. Проміння сонця відбивається від землі, освітлює згорьовану Катерину. Вона поволи йде назустріч глядачеві, низько схиливши зажурену голову, трохи підібравши запаску, щоб приховати від людей свою ганьбу. Сліпучої білості українська сорочка, барвиста плахта, червоні фартух і стрічки виразно виділяються на тлі полотна, особливо на зображеному в холоднуватих тонах пейзажі.)

• Які почуття гнітять Катерину? (Краса дівчини контрастує з її глибоким сумом, про що красномовно говорить обличчя: голівка опущена, очі заплакані, почервонілі від ледь стримуваних сліз. Здається, ще мить – і вона розплачеться. Про її горе свідчать і руки, такі тонкі й безпорадні.)

• Зіставте опис героїні в поемі із зображенням на картині. Де автор досягнув більшої правди? (У поемі образ Катерини виписаний реалістично, а на картині в постаті дівчини виявляються певні риси романтизації. Таке прикрашання – це прагнення автора опоетизувати образ скривдженої жінки-кріпачки, піднести його до високого соціального й художнього узагальнення. На відміну від поетичних засобів, які дають змогу змалювати образ у багатьох планах, художник обмежується показом лише одного епізоду. Якби Шевченко зобразив Катерину в лахмітті, то такий образ міг би викликати негативне враження у глядача. Метою художника було збудити співчуття до скривдженої. Він не осуджує героїню, для нього незаперечно залишається її висока людська гідність, духовна краса і святість почуттів. Живописна Катерина виглядає ідеалізовано.)

• Які символи використав художник?

Складання опорної схеми.

Опорна схема «Символіка картини “Катерина”»

Офіцер➤	російська монархія
Катерина➤	багатостраждальний народ
Селянин➤	вільне минуле
Гілочка дуба➤	відірваність від роду
Зламаний колосок пшениці➤	знівечена доля людська

Учитель. В українському малярстві першої половини ХІХ століття важко знайти твір з таким глибоким внутрішнім змістом, з такою життєвою правдою, досконалістю художньої форми і майстерністю виконання, як «Катерина» Шевченка. Це картина новаторська. Художник одним з перших у вітчизняному мистецтві висловив протест проти безправного становища жінки. За сюжет митець обрав типове явище царської Росії, протиставивши чистоту народних звичаїв і бруд панської розпусти.

◆ Дослідники живописного спадку Шевченка іноді зауважували, що «Катерина» – твір жанрово слабкий, переобтяжений великою кількістю різних деталей, які не тільки ускладнили, перевантажили, а й зруйнували композицію всього твору. Яку роль у цілісному сприйнятті полотна відіграють ці деталі? Знайдіть відповідні слова з поеми до кожного елемента картини. Спростуйте таке твердження.

Орієнтовні відповіді

• Образ селянина-ложкаря, зображеного на передньому плані, майже поряд з Катериною, сповнений суму та співчуття до неї, виразніше підкреслює її важке горе та переживання.

У поемі оцінку подій і поведінки героїні передають авторські ліричні відступи. Слова, з якими поет звертається до Катрусі, сповнені ніжності і смутку:

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
.....
Серце моє!
Не плач, Катерино...
Не показуй людям сльози,
Терпи до загину!

На полотні ж селянин-ложкар почасти й оцінює ситуацію, в яку потрапила дівчина. Тому в його очах, крім співчуття, ми бачимо й осуд.

• Промовистою деталлю є постать пана офіцера на другому плані, у затіненій частині картини. Порівняно з величною постаттю Катерини він виглядає мізерним, іграшковим. Таке зображення передає контрастність образів.

Не випадковий на полотні й песик, який гавкає на вершника, що віддаляється. Собаки відчують добрих і злих людей.

• Художній образ вітру – це поетична деталь, за допомогою якої Шевченко відображає труднощі, які спіткали і спіткають Катерину на її шляху. Функція вітру на картині не така вагома, як у поемі, але художник указує на його присутність – розвіваються стрічки на голові в Катерини.

• Свідком трагедії дівчини виступає і розложистий віковий дуб. З картини видно, що напередодні була велика буря. Біля дуба лежить відламана гілочка, листочок. Це пряма паралель із долею героїні. Як гілочка відірвалася од могутнього дерева, так і Катерина відійшла од звичаїв свого народу,

батьківських традицій. Долю героїні символічно відображено в колосках жита і пшениці, що лежать на дорозі й будуть потоптані людьми.

• Деталі, якими Шевченко доповнив загальну композицію художнього твору, допомагають краще розкрити головну думку картини, увиразнюють тяжкі моменти в житті людей за часів Російської імперії і сприяють глибшому розумінню образу Катерини простим глядачем. Завдяки їм полотно має риси традиційної української народної картини з її драматичним змістом і повчальним висновком.

IV. Закріплення вивченого.

Виразне читання поезії «Катерина».

Доки буде жити Україна
В теплім хлібі, в барвних снах дітей –
Йтиме білим полем Катерина
З немовлям, притнудим до грудей.

Освятивши невимовним болем
Все прийдешнє, кожну нашу мить,
Йде вона, і мов велике коло,
Біле небо навздогін летить.

Про дівочу цноту, про калину
Не співай, поете, не квили,
Бо іде сьогодні Катерина
Тим шляхом, що наші крєвні йшли...

Вилами розхитували трони,
Руйнували все старе дотла,
Тільки би Шевченкова Мадонна
В сніжне небуття не полягла!

Тільки би вона донесла сина
До свого народу, до людей.
Біле поле. Біла Катерина
З немовлям, притнудим до грудей.

Л.Кисельов

◆ Визначити основну думку поезії.

«Сенкан». Скласти сенкани до слів *мати, жінка, Україна*.

V. Підсумок уроку.

«Мікрофон». Продовжити речення.

«На мене незабутнє враження справив епізод...»

«Думаю, що поема Шевченка “Катерина” так полюбилася народові, тому що...»

Домашнє завдання. Підготувати повідомлення на одну з тем: «Краса і сила жіночих образів у творчості Т.Шевченка»; «Образ матері-страдниці в українській і зарубіжних літературах».

Література

1. Б о в с у н і в с ь к а Т. Художня концепція жінки у творчості Тараса Шевченка / Т.Бовсунівська // Дивослово. – 1999. – № 1.
2. Г р и ц е н к о В. Спокута за крадене щастя чи одвічний подвиг матері? / В.Гриценко // Українська мова і література в школі. – 2000. – № 1.
3. Ж и л а С. Шевченкова Катерина в поемі та в живописі / С.Жила // Дивослово. – 1996. – № 3.

4. К л о ч е к Г. Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація / Г.Клочек. – К., 1998.
5. Н о в а к В. Перегук вершин, або Максим Рильський про Тараса Шевченка / В.Новак // Дивослово. – 1998. – № 7.
6. С т е п а н и ш и н Б. Українська література: [підруч. для 9 кл.] / Б.Степанишин. – К., 1997.
7. Ш е в ч е н к о З. Вічне, невмируще слово Кобзаря / З.Шевченко // Українська література в загальноосвітній школі. – 1999. – № 1.